

Een pleidooi voor wijsheid en menselijkheid¹

Gerrit Glas

Steve Evans is voor de deelnemers aan de internationale conferentie *Psyche and Faith – Beyond Professionalism* in Dalfsen vorig jaar geen onbekende. Als filosoof houdt hij zich vooral bezig met de godsdienstwijsbegeerte en de wijsbegeerte van de psychologie. Enkelen zullen misschien zijn *Preserving the person* gelezen hebben, een boek dat in 1977 bij de uitgeverij Intervarsity verscheen en een ontwerp van een christelijke antropologie bood, opgebouwd rond de notie persoon-zijn. Hij schreef daarnaast onder andere drie boeken over Sören Kierkegaard. Van deze drie boeken is *Sören Kierkegaard's Christian Psychology* het meest toegankelijk. Helaas is dit bij de uitgever Zondervan in 1990 verschenen werk uitverkocht en in Nederland ook in de bibliotheek niet gemakkelijk te krijgen. Evans was tot voor kort curator van de Howard and Edna Hong Kierkegaard Library in St. Olaf College (USA). Sinds september 1994 is hij verbonden aan Calvin College, Grand Rapids.

Het boek dat hier centraal staat, *Wisdom and Humanness in Psychology*, verscheen weliswaar al in 1989, maar is vanwege het belang van het onderwerp een bespreking in dit tijdschrift meer dan waard. Het gaat om een bewerking van een reeks lezingen die in januari 1988 werden gehouden aan de Graduate School of Psychology van Fuller Theological Seminary (Pasadena, California). Evans richt zich in deze lezingen niet alleen tot vakgenoten, maar ook tot studenten en in de psychologie en psychotherapie geïnteresseerden.

Christelijke psychologie?

Evans behoort tot die schrijvers die rustig durven te spreken over een 'christelijke psychologie'. De ondertitel van het boek luidt *Prospects for a Christian Approach*. Zo'n ondertitel en zo'n pretentie roepen vragen op. Overtilt de schrijver zich niet?

De koe wordt in het eerste hoofdstuk direct bij de horens gevat. Kan psychologie wel christelijk zijn? En over welke psychologie hebben we het dan? Evans richt zijn pijlen vooral op de empiristische psychologie, dat wil zeggen op de psychologie die meent dat feiten strikt gescheiden kunnen worden van

¹ Naar aanleiding van C.S. Evans (1989), *Wisdom and Humanness in Psychology. Prospects for a Christian Approach*. Baker Book House: Grand Rapids, Michigan, 161 pag. Dit boek is het eerste in de serie *Christian Explorations in Psychology*, onder redactie van Hendrika Vande Kemp en David G. Benner.

normen en dat theorieën optelsommen zijn van neutrale observaties. Hij wil aansluiten bij een andere benadering, namelijk de interpreterende of hermeneutische traditie, zonder daarbij overigens het empirische karakter van de psychologie geweld aan te doen. Evans erkent dat de kaarten voor een christelijke benadering niet gunstig liggen. Wat zich in het verleden als christelijke psychologie heeft aangediend was in de regel niet van al te beste kwaliteit. Bovendien wordt religie in onze maatschappij als een privé-zaak beschouwd. Religie heeft niets met wetenschap als publieke activiteit van doen. Er zullen dus heel wat hindernissen genomen moeten worden om de academische wereld duidelijk te maken dat er een intrinsiek verband bestaat tussen geloof en psychologie.

Evans stelt dat hij geen enkel bezwaar koestert tegen de empirische benadering als zodanig. Integendeel, ook en juist christenen moeten volop meedoen in empirisch onderzoek. Het gaat evenwel om de pretentie van dit onderzoek. Wanneer empirisch onderzoek empiristisch wordt, is er een overtuiging in het geding, de overtuiging namelijk dat het mogelijk is om los van religieuze en andere vooronderstellingen het object van de psychologie wetenschappelijk te reconstrueren. De empiristische benadering hangt met andere woorden het ideaal van een waardevrije wetenschap aan. Het is merkwaardig – Evans constateert dit ook – dat in de wetenschapsfilosofie dit ideaal inmiddels al lang is opgegeven, terwijl het in tal van empirische wetenschappen nog steeds als ijkpunt fungeert. De 'mainstream'-psychologie is empiristisch. Evans boek is een kritiek op dit empirisme, terwijl het tevens handreikingen biedt om boven de empiristische probleemstellingen uit te komen.

Zoals gezegd, dit is geen gemakkelijke taak. Nodig is niet zozeer een aparte psychologie naast de seculiere psychologie. In het huidige tijdsgewricht is een twee-sporen benadering het meest vruchtbaar. Enerzijds moeten christenen zich posities verwerven in het academische establishment door mee te doen in hoogwaardig empirisch onderzoek. Tegelijk moeten deze wetenschappers hun kritische vermogens op peil zien te houden om alternatieve routes te kunnen wijzen. Door als christenen samen te werken, als psychologen onderling en met theologen en filosofen, ontstaat op den duur voldoende kritische massa om een 'nieuw paradigma' te ontwikkelen (19, 20).

Wat Evans voor ogen staat, komt tot uitdrukking in de volgende passage:

'Such a psychology would take meaning, values, and human freedom seriously. It would be interpretive in nature, willing to make and criticize value judgments, and respectful of human responsibility' (20).

Dit program wordt uitgewerkt in de volgende hoofdstukken. Na een analyse van drie stromingen in de psychologie (hoofdstuk twee), volgt een uitleg over het interpreterende karakter van de psychologie (hoofdstuk drie). De daarop volgende hoofdstukken gaan achtereenvolgens dieper in op 'meaning' (hoofdstuk vier), 'values' (hoofdstuk vijf) en 'freedom' (hoofdstuk zes). Het

slorthoofdstuk neemt de vraag weer op waarmee het boek begon: is een christelijke psychologie mogelijk? Bij elk van deze etappes staan we kort stil.

Naar een interpreterende psychologie

De huidige psychologie heeft volgens Evans drie gezichten, een empirisch, een interpreterend en een waarde-kritisch gezicht. Elk van deze drie laat een bepaald aspect van de psychologie zien.

De empirische psychologie bestudeert regelmatigheden in het gedrag van mensen. Zij neigt er toe verklaren gelijk te stellen aan voorspellen. Kennis van empirische regelmatigheden maakt het mogelijk toekomstig gedrag te voorspellen. Evans kritiek betreft niet het voorspellen op zich, maar de te gemakkelijke vereenzelviging van voorspellen en verklaren. Het is bijvoorbeeld mogelijk de uitslag van de verkiezingen te voorspellen, maar daarmee zijn we nog geen stap verder gekomen als het gaat om het verklaren van stemgedrag.

Daar komt nog iets bij. De empirische psychologie neigt er toe de regels die mensen volgen, te herleiden tot regelmatigheden. Maar er is een belangrijk verschil tussen die twee. Regels zijn de belichaming van bepaalde normen. Ze hebben een betekenis die boven het regelmatige uit gaat. Dat is iets dat in de tweede, interpreterende benadering van de psychologie wordt benadrukt. Volgens deze benadering is de betekenis of norm niet extern, maar intern verbonden met de levenspraktijk waarvoor ze geldt. Deze interne verbinding is zo sterk dat de betreffende praktijk niet beschreven kan worden zonder verwijzing naar de betreffende regel of norm. Dit normatieve aspect raakt in de vertaling van regels in regelmatigheden meestal verloren.

Door deze kwalitatieve dimensie van regelgeleid gedrag te benadrukken sluit Evans aan bij inzichten uit de moderne filosofie, met name bij Wittgenstein. Deze filosoof benadrukt eveneens de intrinsieke (of interne) relatie tussen menselijk gedrag en de regels die daarvoor gelden. Het schaakspel fungeert in dit verband vaak als voorbeeld. Wie met de pion een toren vijf velden verder slaat, is niet bezig met schaken maar met een ander spel. Wie schaakt zet zijn pion één of twee plaatsen vooruit. Om te weten of mensen achter een schaakbord bezig zijn met schaken of met een zelfbedacht spel is het nodig de regels van het schaakspel te kennen. Die regels bepalen wat schaken is en wat niet. Hetzelfde geldt voor menselijk gedrag. Menselijk gedrag wordt geleid door regels. Het is niet los verkrijgbaar, gedrag heeft zonder regels geen betekenis, regels zijn abstracties zonder gedrag.

Dit mag tamelijk triviaal klinken, voor het beschrijven en evalueren van gedrag heeft dit inzicht grote betekenis. Denk bijvoorbeeld aan de reclamespot waarin een allochtoon in geknieelde positie met het hoofd naar de grond buigt, de indruk wekkend dat het hier gaat om een gebedsritueel. Het vervolg van de spot maakt duidelijk dat de betrokkene bezig is tegels te leggen. De repeterende buigbeweging (regelmaat) zegt op zich nog niets over de aard van

het gedrag, de regel die uitmaakt of iets bidden of tegels leggen is. De buigbeweging wordt geïnterpreteerd vanuit de context en die context maakt duidelijk met welk type gedrag we te maken hebben en vanuit welke norm of regel dit gedrag beoordeeld moet worden. Bij bidden hoort niet dat je ondertussen bezig bent tegels te leggen.

Het herleiden van regels tot regelmatigheden kan dus gemakkelijk tot blikverenging en tot een misverstaan van de eigenlijke betekenis van gedrag leiden. Om iets te kunnen zeggen over de betekenis en relevantie van de door empirisch onderzoek geconstateerde regelmatigheden is interpretatie vanuit een ruimere context nodig. Interpretatie is ook in een puur empirische benadering onontwikkbaar. Anders blijven regelmatigheden in een soort luchtledig hangen. Het kwalitatieve moment dat in regels besloten ligt, heeft dus een *betekenis*-aspect (het definieert de betekenis van een bepaald type gedrag) en een *normatief* aspect (het definieert wat tot dat type gedrag gerekend mag worden en wat niet). Als Evans spreekt over het interpreterende gezicht van de psychologie, dan doelt hij op de interpretatie van dit kwalitatieve moment.

Daarmee zijn we ook in de buurt gekomen van de derde benadering in de psychologie, de kritische of waarde-kritische ('value-critical') benadering. Regels staan namelijk ter discussie. Ze stellen niet alleen een norm voor allerlei gedragingen, maar fungeren ook zelf in een bepaalde context. Dat maakt dat het onvermijdelijk is dat een oordeel wordt geveld over het al dan niet adequaat zijn van bepaalde regels in de betreffende situatie, aldus Evans. Veel onderzoek in de psychologie gaat impliciet uit van een bepaalde opvatting van rationaliteit. Mensen zijn bijvoorbeeld geneigd zich door 'coping-gedrag' teweêr te stellen tegen een overmaat aan stress. Die neiging wordt impliciet van het label 'rationeel' voorzien. Een ongewenst zwangere vrouw, die zich laat aborteren en zo een overmaat aan stress vermijdt, handelt vanuit het stress-coping model rationeler dan de vrouw die zich op grond van haar geweten niet laat aborteren en als gevolg daarvan meer stress blijft ervaren (het voorbeeld is van mij).

Evans stelt dat dit soort implicaties onvermijdelijk zijn in het wetenschappelijk bedrijf. Pogingen om het waarde-kritische moment uit het wetenschappelijk discours te elimineren, zijn dan ook zinloos. Wetenschappers moeten zich juist kritisch bezinnen op de normatieve implicaties van de centrale concepten in allerlei modellen en theorieën. Als voorbeelden van een dergelijke kritische bezinning noemt hij de feministische en de marxistische psychologie. Deze richtingen hebben zich evenwel te veel afgezonderd. De door Evans voorgestane interpretatieve psychologie zal zich niet als een aparte richting willen profileren. Zij zal trachten het interpreterende en kritische moment in de gangbare empirische psychologie te expliciteren. Dat gebeurt vooral door het kritisch analyseren van allerlei vakwetenschappelijke concepten. Daarnaast is ook de houding van de onderzoeker van belang. Onderzoekers dienen gevoelig te zijn voor de betekenis-nuances en verborgen regels die het menselijk handelen leiden.

Samenvattend: de *menselijkheid* van de psychologie hangt af van de mate waarin interpretatie diepte en reliëf weet te geven aan de concepten die ten grondslag liggen aan de verschillende theorieën en modellen. Deze interpretatieve vaardigheid is in belangrijke mate afhankelijk van de persoon van de onderzoeker, met name van diens *wijsheid*.

Betekenis, waarden en vrijheid

Evans verduidelijkt wat hij bedoelt door in te gaan op een aantal centrale begrippen. Eén daarvan is het begrip behoefte (*need*). Menselijk gedrag wordt volgens een aantal gangbare theorieën beheerst door het streven naar behoefte-bevrediging. Gezondheid, sexualiteit, materiële welstand en werk zijn in onze tijd maatstaven geworden om de kwaliteit van het bestaan aan af te meten. Deze maatstaven worden gedefinieerd in termen van behoeften die in meerdere of mindere mate worden vervuld. Door gezondheid, sexualiteit etc. primair vanuit het perspectief van de behoefte-bevrediging te bekijken, krijgen zij een specifieke betekenis en kleur. Die betekenis en kleur is een heel andere wanneer deze aspecten van het bestaan vanuit het perspectief van het door-God-gegeven-zijn van het geschapene worden bestudeerd. Nodig is een grondige doordenking van wat een behoefte werkelijk is en van wat werkelijk onze behoeften zijn. Jezus was arm, kende geen gezinsleven, had geen vast werk en werd door het Romeinse Rijk beroofd van zijn politieke rechten. Toch wordt Hij door velen als de meest complete persoon gezien die ooit heeft geleefd, aldus Evans (83). Dit soort bezinning hoort niet buiten de psychologie gehouden te worden. Het is een bezinning die zich concentreert op de betekenis van allerlei centrale concepten. Als de psychologie iets te zeggen wil hebben dan zal ze zich uit moeten spreken over de waarden die in het geding zijn in het geval van agressie, vriendschap, racisme, gehoorzaamheid, autoriteit, altruïsme, kunst en religie, aldus Evans (95).

Wat betreft deze *waarden* wordt opgemerkt dat ze onontwikkbaar zijn. Boven refereerden we al aan het feit dat de psychologie van doen heeft met regelgeleid gedrag. Regelgeleid gedrag kan niet worden gereduceerd tot waardevrije regelmatigheid. Een ander bezwaar tegen de scheiding van feiten en waarden is dat deze scheiding gemakkelijk leidt tot moreel nihilisme (91). Christenen staan voor de belangrijke taak te laten zien dat waarden niet identiek zijn met subjectieve voorkeuren. Deze moderne visie leidt tot moreel relativisme en uiteindelijk nihilisme. Morele overtuigingen zijn geen 'Fremdkörper' in de psychologie, ze geven vorm aan de meest basale wetenschappelijke opvattingen. Ze zijn een vorm van 'tacit knowledge' (Polanyi), ze fungeren als 'background beliefs' (101). Als dit normatieve moment wordt uitgebannen, heeft de psychologie weinig zinnigs meer te zeggen. Het pleidooi voor een waardevrije wetenschap is de facto een 'limiter of science'. Feiten zijn bovendien niet neutraal. Ze worden in de wetenschap altijd door de bril van

een bepaalde theorie waargenomen. Die theorieën maken op hun beurt deel uit van een netwerk van theorieën. Dat netwerk van theorieën loopt in zekere zin op de feiten vooruit. Terecht stelt Evans dat de meeste theorieën onderbepaald zijn door de feiten. Theorieën zeggen met andere woorden net iets meer dan vanuit de feiten kan worden waargemaakt.

Dan *vrijheid*. In kort bestek schetst Evans een visie op menselijke vrijheid die aan de realiteit daarvan recht probeert te doen (vrijheid als iets dat van binnen uit komt) en die tegelijk het gedetermineerd-zijn van menselijke gedragingen niet ontkent. Hij duidt deze visie aan met de term *libertarianisme*: bepaalde menselijke gedragingen zijn gedetermineerd; maar niet alle menselijke gedragingen zijn het onvermijdelijke product van iemands verleden. De mens is persoon. Dat betekent onder meer dat hij handelt (*agent*). Naast de causaliteit die de natuurwetenschap bestudeert, is er zoiets als *agent causality*. Deze causaliteit speelt zich niet af in de sfeer van de voldoende, maar van de noodzakelijke voorwaarden. Als aan een voldoende voorwaarde is voldaan, is het gevolg onvermijdelijk. Daling van temperatuur onder het nulpunt is (als regel) voldoende om water te doen bevriezen. Noodzakelijke voorwaarden leiden niet onvermijdelijk tot een bepaald resultaat. Deze voorwaarden beschrijven welke condities minimaal aanwezig dienen te zijn om een bepaalde gebeurtenis te laten plaats vinden. Zo moet een alcoholist, om alcoholist te zijn, de beschikking hebben over voldoende hoeveelheden alcohol. De beschikbaarheid van het middel (alcohol) is de noodzakelijke voorwaarde voor het alcoholist zijn. *Agent-causaliteit* heeft te maken met noodzakelijke voorwaarden. Bovendien heeft ze een eigen karakter. Ze is niet dwingend in die zin dat zij het optreden van een bepaalde gebeurtenis toeschrijft aan een wetmatig verband dat voor gebeurtenissen van dat type geldt. *Agent-causaliteit* heeft betrekking op redenen en motieven. Redenen hebben een interne relatie tot de handelingen die er uit voortvloeien. Dat ligt anders in het geval van natuurwetten. Handelingen kunnen met andere woorden niet adequaat worden beschreven zonder te verwijzen naar de redenen die er aan ten grondslag liggen.

Zoals de laatste alinea's al laten vermoeden, zit er in heel deze discussie een flinke dosis filosofie verpakt. Het is de verdienste van de auteur dat hij deze filosofische achtergrond zonder gewichtig doenerij en op een voor de leek begrijpelijke wijze uit de doeken doet. Nergens wordt daarbij de grote lijn uit het oog verloren. Evans heeft de gave zo te schrijven dat hij voor de niet-ingewijde begrijpelijk blijft en tegelijk zijn vakgenoten een indruk geeft van de lijnen waarlangs hij zijn wijsgerige positie wenst te verdedigen.

Een onmogelijke droom?

In het laatste hoofdstuk gaat Evans in op mogelijke bedenkingen tegen zijn visie. Aan het begin vroegen ook wij ons al af of de schrijver zich niet zou gaan

overtillen. Terugziende meen ik dat dit niet het geval is. Evans is zich bewust van de vele valkuilen. Hij gaat daar ook expliciet op in. Zijn boek is een benadering, geen blauwdruk. De stijl is enthousiast, zonder te overdrijven of onrealistisch te worden.

Ik beperk me hier tot de vraag die ook mij tijdens het lezen bekwam en die Evans als de belangrijkste tegenwerping tegen zijn benadering beschouwt, de vraag namelijk of hier het verschil tussen wetenschap en ideologie niet teveel wordt uitgewist. Evans pleidooit voor methodisch pluralisme en voor een psychologie met meerdere gezichten (empirisch, interpreterend en kritisch) is sympathiek, maar leidt toch ook tot een wel erg ruime omschrijving van wetenschap. Wetenschap is er op gericht kennis te verwerven, zegt hij. Wetenschappelijk is 'any reliable set of methods which a community of truth-seekers employs to reach knowledge about the natural world' (135). Maar wie beslist hier? Wie bepaalt of een bepaalde 'set of methods' 'reliable' is? Ik kan me voorstellen dat ook alternatieve genezers en aanbidde van Bagwan zich in deze definitie herkennen. Bovendien, is de stelling dat wetenschap er op gericht is kennis te verwerven niet veel te ruim? Is aan wetenschap niet eigen dat zij kennis zoekt met betrekking tot de *structurele* zijde van de werkelijkheid, de wetmatigheid daarvan?

Ik kan Evans volgen als hij bezwaar aantekent tegen de dwangbuis van het empirisme. Dat bezwaar betrof evenwel vooral de pretentie van neutraliteit en niet zozeer de uniformiteit van de methode. Het is bovendien de vraag of die methode wel zo uniform is. Het sterke van Evans' betoog is dat hij laat zien dat het interpreterende en kritische moment onontwikkbaar is *binnen* de empirische benadering. Het probleem zit 'm zo gezien niet zozeer in de methode als zodanig, maar in de verabsoluteerde interpretatie van deze methode, als zou deze de enige weg tot geldige kennis zijn. Evans laat zien dat die verabsolutering zichzelf verteert vanwege de onontwikkbaarheid van interpretatie en kritische evaluatie.

Met zijn pleidooi voor een hermeneutische psychologie gaat Evans evenwel een stap verder. Als ik het goed zie, doet hij die stap omdat hij meent dat de psychologie zich ook moet kunnen uitspreken over het individuele geval. Zo is het opvallend dat hij ter ondersteuning van zijn betoog vaak voorbeelden noemt die betrekking hebben op individuele gebeurtenissen en personen en niet op algemenere verbanden of groepen. Niet voor niets vergelijkt hij de psychologie met de geschied-wetenschap. Juist deze laatste richt zich op eenmalige gebeurtenissen en op individuele standen van zaken. Ik ben geneigd hier scherper te onderscheiden, en wel tussen tweeërlei hermeneutiek, namelijk tussen het onontwikkbare hermeneutische moment binnen de empirische psychologie en de hermeneutische psychologie als een eigensoortige benadering van individuele psychologische verschijnselen. Door die onderscheiding te maken kan meer recht worden gedaan aan de specifieke methodologie van de hermeneutische psychologie, zonder dat de psychologie als geheel die methodologie behoeft te hanteren. In mijn optiek komt de hermeneutiek, als op

het individuele gerichte psychologie, in dat geval meer op het niveau van de ambachtelijke (professionele) praktijk te liggen, net zoals de diagnostiek in de geneeskunde.

Mijn bedenking samenvattend zou ik willen zeggen dat Evans wel duidelijk maakt dat hij tegen een vermenging van wetenschap en ideologie is, maar dat het theoretisch instrumentarium dat hij ons verschaft om die vermenging te voorkomen, nog om aanvulling en aanscherping vraagt.

Deze bedenking neemt niet weg dat Evans een inzichtrijk, boeiend en stimulerend boek heeft geschreven. Ik zou graag zien dat het zijn weg vindt niet alleen onder vakgenoten, maar ook onder studenten, in studiekringen en in cursussen.

Personalia

Prof. Dr. G. Glas is als psychiater werkzaam in het Academisch Ziekenhuis Utrecht en als bijzonder hoogleraar Reformatorische Wijsbegeerte verbonden aan de Rijksuniversiteit Leiden.